

Ще один український дослідник І. Рябчий зазначає: «Християнам варто задуматися. Надміру ліберальне християнство не здатне забезпечити зростання населення – це веде до неминучого вимирання християн як таких. А іслам, навпаки, заохочує народжуваність та міцні сім'ї. Йому навіть не треба переконувати і примушувати поклонятися Аллаху. Лібералізм сам винищить «невірних».³⁶²

Відтак в сучасному діалозі ісламської та іудео-християнської цивілізації в Україні більше невирішених і латентних проблем, що чекають на подальше дослідження з боку науковців і дій з боку влади та релігійних організацій. В унітарній, історично багатонаціональній Україні, на слушну думку М.А. Поджарського, зростання міжетнічної напруженості «ймовірно тільки в тому випадку, якщо його «організують» ті чи інші політичні сили у боротьбі за владу. Україна не є «серцевинною» державою якоїсь цивілізації і нею ніколи не стане. Вона й надалі відчуватиме тиск з боку інших культур».³⁶³

Ми пам'ятаємо сумний югославський досвід входження в Європу. Ісламський фактор, який був на початку другорядним у визначенні долі югославських республік, зрештою проте виявився визначальним.

5. Внутріісламські протистояння в Криму та їх природа

Процес автономізації в ісламі Криму. Інституалізація сучасних внутрішньоісламських протиріч в Криму сталася в процесі реєстрації незалежних від Кримського Муфтіяту громад. Дія цього значимого чинника у формуванні суперечливого характеру розвитку сучасної мусульманської громади Криму особливо піддається процесу політизації. Політизуючи релігійну апологетику, іслам у кримському контексті розширяє сферу конфліктних проявів свого відродження.

Реєстрації автономних від Кримського Муфтіяту громад почалася наприкінці 1998 р. після рішення ДУМК про створення релігійного об'єднання мусульман м. Сімферополя та Сімферопольського району. На установчій конференції цього об'єднання було обрано лідера зазначеного об'єднання. Але тільки після завершення цієї конференції ДУМК звернуло увагу на релігійно-ідеологічну спрямованість більшості лідерів мусульманських громад, присутніх на ній. Через кілька тижнів Управління змінило рішення щодо персоналій, схвалених конференцією як лідерів нового об'єднання. Непослідовна позиція ДУМК викликала протест в середовищі учасників установчої конференції, в результаті чого частина об'єднаних керівників, які увійшли до складу керівництва зазначеного об'єднання, прийняли рішення про

³⁶² Рябчий І. Українська мусульманська // Главред. –2008. – 13 листопада.

³⁶³ Поджарський М. Конфлікт цивілізацій // Вісник Національної Академії наук.-2002. – №11.

реєстрацію *незалежних* мусульманських громад. Прецедент отримав широкий розголос і набув характеру демонстраційного ефекту.

Після подій 1998 р. лідери мусульманських громад, незгодні з політико-ідеологічною спрямованістю діяльності ДУМК, стали використовувати протестний досвід Сімферопольської конференції. Відтоді географія діяльності "автономістів" набула поширення в межах більшості регіонів Криму. Виняток склали громади віддалених степових районів Півострова, зокрема Красноперекопського, Советського, Нижньогірського, Ленінського та міста Керч, де досвід організації автономних громад і в даний час не набув значного поширення.

За даними Муфтіяту, в Криму на початку 2000-х років налічувалося не менш 30 громад, які сповідують ідеї ваххабізму і не йшли на реєстрацію офіційно своїх статутів. В кінці 2006 р. голова Рескомітету АРК у справах релігій Володимир Маліборський оприлюднив дані про 32 автономні ісламські громади, які не підкоряються ДУМК. Автономність цих громад пояснювалася не тільки орієнтованістю їх на ідеї ваххабізму, а й прагматичним прагненням самостійно від ДУМК отримувати і розподіляти спонсорську допомогу із-за кордону. Своєю автономністю зазначені групи мусульман часто пояснювали тим, що вони вже «зареєстровані в Аллаха», тому реєстрація в офіційних структурах духовної та світської влади їм не потрібна. На думку С. Г. Цикуренка, ядро автономістського ісламу в Криму склали колишні лідери кримськотатарського організованого злочинного угруповання «Імдат», яке розпалося.

Розпочавшись у 1998 році, автономізація мусульманських громад Криму пройшла кілька піків й продовжується до теперішнього часу. Значні збільшення автономних громад в Криму відбувалися у 2000, 2002 і 2007 роках, коли в мусульманському середовищі Півострова з'явилося відповідно 11, 12 і 11 нових автономних громад. В інші роки реєстрацію на автономію проходило лише 2 - 3 громади. До 2008 р. загальна кількість зареєстрованих автономних мусульманських громад досягло в Криму 47, що склало 14% мусульманської мережі АРК. Кількість мусульманських громад, які готуються до автономної реєстрації, може збільшитися найближчим часом до ста.

Причина перманентного процесу появи автономних громад у Криму має переважно ідеологічну природу, пов'язану з різним розумінням акторами цієї перманентності цілей і напрямів явища відродження ісламу на Півострові. Спільною ознакою, яка об'єднує автономні мусульманські громади, є їх незгода з політикою ДУМК, направленою, на їх думку, на монопольне право Духовного Управління призначати й зміщувати імамів у мечетях, визначати дати проведення святкових намазів тощо. Не сприймаються також і силові дії Муфтіяту, що мали місце в деяких мечетях Криму при виникненні розбіжностей з лідерами мусульманських громад.

Для автономних громад Криму характерним є анклавне їх розміщення. Розташовуючись переважно частиною в Сімферополі і Сімферопольському районі, вони демонструють обмежені можливості свого впливу на конфесійну

ситуацію в Криму. Очевидно, що не випадково саме в Сімферополі спостерігається найбільша організаційна активність прихильників автономізації мусульманських громад. Це виразилося в спробі створення в столиці Кримської автономії ісламського об'єднання «Іслям», покликаного об'єднати автономні громади і грати роль опозиційного Муфтіяту центру.

У цілому тенденція до радикалізації ісламу в Криму за допомогою інституювання общинної автономності намітилася ще на початку 1990-х років, коли керівництво Меджлісу і ДУМК встановили тісні зв'язки не лише із закордонними ісламськими центрами, а й з чеченськими сепаратистами.

Автономні громади виявилися зручною формою, в яку вливався новий зміст. Причому процес цієї еволюції залишався поза контролем вже існуючих тоді інститутів ісламу в Криму і в цілому Української держави, яка створила один із найліберальніших законів про реєстрацію конфесійних об'єднань.

Ставлення Меджлісу і ДУМК до дій автономістів помітно змінилося лише після трагічних подій 11 вересня 2001 р. в США. В Україні і в Криму з досить різкими заявами про необхідність протидії посиленню впливу ісламського радикалізму та поширенню підривної літератури виступили муфтії мусульман України, муфтії мусульман Криму, а також заступник голови Меджлісу, депутат Верховної Ради України Р. Чубаров. Сам голова Меджлісу М. Джемільєв оцінив тоді автономізацію, як приклад згубного впливу різної реакції ісламу на його єдність. В наш час автономна частина Кримської умми все частіше стала проявляти себе як структурна ланка внутрірелігійної опозиції.

Діяльність партії «Хізб-ут-Тахрір» в Криму. За допомогою створення автономних мусульманських громад легітимізує свою діяльність в Криму релігійно-політична партія *«Хізб-ут-Тахрір аль Ісламі (Ісламська партія звільнення)»* (далі - ХТІ). ХТІ є організацією, забороненою в багатьох ісламських державах за пропаганду ідеї створення єдиної ісламської держави (халіфату) і нетерпимість до представників немусульманських конфесій. Деякі аналітики відзначають, що проголошений ХТІ пріоритет ісламської ідентичності над етнічною загрожує розчиненням реальної кримськотатарської проблематики в безмежному морі утопічною світової боротьби за всесвітній халіфат. З огляду на багатий досвід ХТІ в інспіруванні релігійно-політичних виступів у республіках Середньої Азії, а також наявність фінансової підтримки цієї партії з боку зарубіжних спонсорів, можна говорити про те, що в даний час в Криму створена структурована мережа її релігійних організацій і партійних осередків.

За даними кримських правоохоронних органів, чисельність членів ХТІ й співчуваючих її ідеям становить десь 7-10 тис. осіб. Назвати ім'я її лідера вони покищо не можуть. Це пояснюється тим, що діяльність партії має дуже законспірований характер, а її структура має всі ознаки жорсткого вертикального підпорядкування і складається із групочок, або «Халк», в які входять по п'ять осіб. До останнього часу члени кожної такої п'ятірки, як правило, не були інформовані про своїх «однопартійців» з іншого «халку»,

однак за умов і в місцях компактного проживання кримських татар, де кожен знає один-одного, подібна конспірація втратила будь-який сенс. В Рескомітеті у справах релігій АРК кількість членів ХТІ в Криму оцінюють скромніше - 5-6 тисяч осіб. Разом з тим, там визнають, що кількість прихильників цієї партії на Півострові зростає ледь не в геометричній прогресії. За даними, зібраних шляхом експертних опитувань і безпосереднього інтерв'ювання священнослужителів, халки ХТІ створені в Сімферопольському, Білогірському, Бахчисарайському, Джанкойському, Нижньогірському, Кіровському та Красногвардійському районах, в містах Алушта та Ялта.

На думку заступника голови Меджлісу кримскотатарського народу Рефата Чубарова, партія ХТІ штучно імплементована в кримскотатарську спільноту і є не чим іншим, як спробою його дезорганізувати за допомогою нав'язування абсурдних міфологем. Р. Чубаров вважає, що ХТІ - це проект спецслужб Російської Федерації і ставить під сумнів кількість прихильників цієї організації в 5-10 тис. осіб. На думку політика, прихильники ХТІ - це група людей, яка може складатися з декількох сотень осіб. Але активна частина «хізбів» має широку фінансову підтримку ззовні України і в такий спосіб створює ілюзію своєї численності. З думкою Р. Чубарова щодо нечисленності прихильників ХТІ в Криму солідарний А. Богомолів - президент київського Центру близькосхідних досліджень. В інтерв'ю кримським ЗМІ А. Богомолів зазначив, що кількість прихильників ХТІ в Криму не варто перебільшувати, оскільки «реально бійців, відданих ідеї (*ХТІ - авт.*), які присвятили цьому своє життя, за нашими оцінками, не більше двох сотень людей. Є ще й такі, які цікавляться й симпатизують ХТІ. Разом з ними набереться близько тисячі осіб. Ось і вся їхня аура, весь людський ресурс».

Свою діяльність в Криму представники ХТІ практично легалізували з 2003 р. Згодом, після серії проведених ними прес-конференцій, інтерв'ю в ЗМІ і на деяких кримських телеканалах, ця релігійно-політична організація зайняла свою нішу періодичної присутності в інформаційному полі України і Криму. Деякі халки партії, що знаходяться де юре у складі ДУМК, стали засновниками власних газет. Так, мусульманська громада «Алушта» є засновником Всекримської суспільно-політичної газети «Возрождение», яка стала, по суті, органом трансляції ідей ХТІ в автономії. За величиною тиражу це видання легко конкурує з друкованим органом ДУМК газетою «Хидает», що нараховує 3.000 передплатників.

Протидія Кримського Муфтіяту діяльності ХТІ. 11 серпня 2004 в Духовному управлінні мусульман Криму було проведено спеціальну нараду (шура) імамів з 22-х регіонів Криму. Про значимість даного форуму свідчив той факт, що на нараду було запрошено голову Меджлісу кримскотатарського народу Мустафу Джемілева. На форумі обговорювалися питання розширення діяльності прихильників партії ХТІ і про подальше перебування на посаді одного із достатньо авторитетних священнослужителів Криму, імама центральної мечеті «Кебір Джамі» в м.Сімферополі Мустафи Мустафаєва. Цей імам не приховував своєї приналежності до релігійно-

політичної партії ХТІ. Ухвалою шури він був відсторонений від займаної посади імама. Це рішення призвело до гострого протистояння серед мусульман Сімферополя та інших регіонів. Вже 13 серпня 2004 р. на багатолюдному п'ятничному намазі в мечеті «Кебір Джамі» віруючі в грубій формі зажадали, щоб муфтії Еміралі Аблаєв залишив трибуну (мінбар) проповідника і наполягли, щоб п'ятничну молитву провів звільнений імам Мустафа Мустафаєв. Головний аргумент мусульман, які зібралися навколо мечеті «Кебір Джамі», був невіддільний від постулатів радикального ісламу: будь-які накази, від кого б вони не виходили, не відповідають шаріату.

Непроста ситуація, що склалася навколо мечеті «Кебір Джамі», змусила ДУМК виступити зі Зверненням до одновірців у засобах масової інформації, в якому діяльність партії ХТІ характеризувалася як така, що «не має нічого спільного з Кораном і Сунной». 18 серпня 2004 по каналу ДТРК «Крим» у блоці кримськотатарської редакції телебачення муфтії мусульман Криму Е. Аблаєв дав спеціальне інтерв'ю щодо інциденту навколо мечеті. Відповідаючи на запитання ведучого, Е. Аблаєв висловив тверду рішучість боротися з розширенням впливу ісламських радикальних рухів на мусульманське співтовариство Криму. Найтривожнішим фактом, за словами муфтія, було те, що прихильниками партії ХТІ стали деякі мусульманські священнослужителі, що знаходяться під канонічним підпорядкуванням Духовного Управління мусульман Криму.

Слідом за ухвалою шури щодо звільнення з посади імама Сімферопольської мечеті, аналогічне рішення було прийнято стосовно ще 10 молодих імамів різних регіонів Криму, які так само були відсторонені від займаних посад за підозрою в їх приналежності до ХТІ. Своїх посад позбулися імами центральних міських мечетей Білогірська, Джанкоя і Алушти, а також мечетей сіл Ароматне Білогірського, Луганське Джанкойського, Розливи і Чкалове Нижньогірського, Севастянівка Бахчисарайського районів. При цьому муфтії мусульман Криму Еміралі Аблаєв зазначив, що Муфтіят не змириться з діяльністю ХТІ в Криму і звільнення імамів будуть продовжуватися і в майбутньому.

Процес виявлення членів ХТІ в мечетях і мусульманських громадах півострова тільки почався. У кожному числі газети «Хидает», що видається Кримським Муфтіятом, будуть публікуватися нові списки звільнених від своїх посад імамів і голів релігійних громад. Деякі ЗМІ Криму назвали процес звільнення імамів «зачисткою». Сам муфтії переконаний, що діяльність «Хізб ут-Тахрір» абсурдна. «Якась партія, що з'явилася якихось 50 років тому, хоче змінити іслам - релігію, яка існує вже 1500 років, і поставити її на правильний шлях?! — говорить він. — Ми говоримо цим хлопцям: візьміть в руки Коран і йдіть, читайте його в мечетях, пояснюйте людям основи релігії. Так ви будете робити гарну справу, надаючи допомогу і народу, і нам. Тим більше, що нам зараз не вистачає релігійних кадрів».

Виниклий конфлікт між молодими імамами - колишніми випускниками кримських медресе, що знаходяться під контролем місіонерів із міжнародних

фондів, і ДУМК, яке звинуватило їх у приналежності до ХТІ й прагне взяти під свій контроль мечеті в деяких населених пунктах Криму, виявив своєрідне протистояння поколінь у кримській мусульманській уммі. Рівень релігійної підготовки молодих імамів виявився на порядок вище, ніж у місцевих літніх служителів культу, які не отримали систематичної духовної освіти взагалі, але становлять основну масу кадрового потенціалу мусульманських релігійних громад Криму. Проповіді та спосіб життя молодих священнослужителів став більш привабливим для місцевого мусульманського населення, яке раніше у масі своїй було взагалі далеким від релігії.

Після перших двох-трьох років роботи молодих імамів з'ясувалося, що більшість з них дійсно стали носіями ідей релігійно-політичної партії ХТІ. Це підтвердив 3 серпня 2005 р. в прямому ефірі ДТРК «Крим» муфтії мусульман Криму Е. Аблаєв, заявивши про те, що всі випускники кримських медресе, призначені імамами в різні мечеті Криму, виявилися членами партії ХТІ. Тактика звільнення священнослужителів, підозрюваних у зв'язках з радикалами, виглядала надто запізнілим кроком Муфтіяту в боротьбі за викорінення радикального ісламу в мусульманському середовищі Криму. За роки, що минули після закінчення медресе, молоді священнослужителі встигли завоювати достатній авторитет серед місцевого мусульманського населення, а деякі з них навіть досягли рівня регіональних (районних) імамів, отримавши вихід на широку мусульманську аудиторію. З цієї причини звільнення молодих служителів культу викликало невдоволення в мусульманському середовищі Криму й отримало відповідний резонанс не тільки в кримських та українських, а й зарубіжних засобах масової інформації.

13 жовтня 2004 року актив партії ХТІ вперше за час свого існування в Автономії дав ексклюзивне інтерв'ю на сайті інформаційно-аналітичного проекту «Кримська Лінія», в якому роз'яснив основні аспекти своєї діяльності. 14 жовтня 2004 року, з ініціативи прихильників ХТІ, у програмі «Дійові особи» Чорноморської телерадіокомпанії пройшла зустріч з одним із членів партії ХТІ Абдуселямом Селяметовим. У всіх названих тут інформаційних заходах члени кримської партії ХТІ намагалися відвести від себе звинувачення про внесення розколу в середовище мусульман Криму. Однак виступи членів цієї організації за своєю суттю були спрямовані на пропаганду необхідності формування в Криму спільноти, яка ставить під сумнів основні підвалини будь-якого державного ладу, не спирається на принципи і закони шаріату.

Особливо яскраво ідеї ісламської партії висвітилися 11 листопада 2004 року на каналі ДТРК «Крим», де також з ініціативи членів партії ХТІ в телепрограмі «Опасная зона», яка проводиться відомою кримською журналісткою Л. Буджуровою, вперше відбувся діалог представників органів влади Кримської автономії, ДУМК, Меджлісу кримськотатарського народу, політологів і журналістів з активістом партії О. Селяметовим. Протягом всього ефірного часу А. Селяметов доводив необхідність ідеології салафізму в Криму, розширення діяльності ХТІ, а згодом і можливої її легітимізації. Кваліфікаційних контраргументів з боку опонентів А.Селяметова в названій

передачі не прозвучало. Зрештою, кримська державна телекомпанія, замість роз'яснення суті привнесеної в середовище кримських татар чужої для них релігійної ідеології, стала черговою трибуною самовираження ХТІ.

У серпні 2007 р. автономна мусульманська громада «Давет», що є, по суті, одним із осередків партії ХТІ, стала ініціатором проведення в Сімферополі конференції під нейтральною назвою «Іслам: вчора, сьогодні, завтра». Фактично на цьому форумі, що зібрав більше 600 осіб, відкрито пропагувалися ідеї панісламізму.

У березні 2008 р. все та ж громада «Давет» ініціювала в Сімферополі проведення нової конференції з теологічною назвою «Хіджра посланника Аллаха - шлях до величі». Цього разу в програму конференції були включені доповіді на теми: «Мета хіджри посланника Аллаха», «Посланник Аллаха - Політик», а також презентація документального фільму «Уянув» («Пробудження»). Один з учасників конференції, «спікер» кримських прихильників ХТІ, А. Селяметов повідомив ЗМІ, що фільм, який презентували на конференції, - «це фільм кримського виробництва», і в ньому, як і в доповідях конференції, ні слова не було про партію «Хізб-ут-Тахрір».

Одна з останніх конференцій прихильників ХТІ у 2009 р. була приурочена до 88-ї річниці руйнування Халіфату і називалася «Від гніту і несправедливості капіталізму до світла Ісламу».. Таким чином, зростання популярності ХТІ в Криму значною мірою зумовлена активною роботою adeptів зазначеного руху в інформаційному полі автономії і відсутністю в ньому регулярної альтернативної пропаганди, спрямованої на роз'яснення негативних аспектів діяльності цієї релігійно-політичної організації з боку офіційного кримського ісламу.

Труднощі Меджлісу і Кримського Муфтіяту. Послідовна і активна робота ХТІ відбувається в тому соціальному середовищі, де особливо слабкі позиції муфтіяту. Мова йде про кримськотатарську молодь. Консерватизм Меджлісу і його нездатність запропонувати молодому поколінню альтернативний панісламістському проекту варіант поведінки в процесі реінтеграції ісламу в Криму стали серйозними стимулами зростання популярності ХТІ. Ця релігійно-політична організація, закликаючи до відродження ісламу, подає себе як універсальний зразок мусульманської моралі. А молодь, яка активно прагне до соціалізації, входження в суспільство дорослих, зустрічається з організацією, яка сама йде їй назустріч в цьому, пропонуючи зрозумілий і надто привабливий варіант соціалізації. Це - соціалізація реформаторів. Вона дуже презентабельно виглядає на тлі інтелектуального і духовного голоду, що охопив український соціум в останнє десятиліття. Крім того, Меджліс - це структура, яка виросла з національного руху кримських татар, що складається з людей старшого покоління. Їх революційний запал починає вичерпуватися в міру укорінення співвітчизників, що повертаються з місць депортації.

В даний час Меджліс і ДУМК не знайшли тієї інтонації, яка була б співзвучна проблем кримськотатарської молоді, що виросла вже в Криму. Самі

представники Меджлісу вважають, що «однією з істотних причин приживлюваності радикалів ХТІ в середовищі віруючих Криму нерідко є почуття несправедливості, часто зазнаване людьми в їх реальному житті».

Зазначимо, що прихильники ХТІ в Криму покищо не дуже активно виявляють себе як організація радикалів в ісламі, хоча окремі фрагменти подібної поведінки їх вже зафіксовані. Так, після початку війни США в Іраку прихильники ХТІ в Криму розповсюдили листівки із закликами до вбивства лідерів національного руху кримських татар у зв'язку з тим, що Меджліс підтримав цю війну. Листівки також містили заклик до джихаду проти Америки, а також погрози проти тих, хто не поділяє їхню точку зору. На фоні загальної неконфронтаційної політики, яка проводиться Меджлісом, такі заклики сприймалися як чужорідні.

Неодноразово внутрімусульманська конфліктність виявлялася в кримських мечетях, що знаходяться під юрисдикцією ДУМК. Так, 8 липня 2005 року урочистий молебень (намаз), присвячений закінченню реставраційних робіт у мечеті XIX ст. «Юк'ари Джамі» в м. Алушта, був затьмарений акцією, проведеною представниками мусульманської релігійно-політичної партії ХТІ, які з'явилися на території мечеті з розгорнутим чорним прапором ХТІ. Після цього інциденту більшість п'ятничних намазів у зазначеній вище мечеті, що проводилися в липні-серпні 2005 року, зривалися й переростали у фізичні сутички між представниками ДУМК і частиною місцевих мусульман. Ці зіткнення були пов'язані зі спробами Муфтіяту взяти під свій контроль алуштинську мечеть «Юк'ари Джамі», відсторонивши від займаної посади її імама, який є членом партії ХТІ.

Водночас боротьба за право контролю над мечеттю проходила між прихильниками партії ХТІ і ДУМК ще й у селищі компактного проживання кримських татар «Яни Маале» в Судаку. У результаті описаних зіткнень мусульманські громади Алушти і Судака заявили про свій вихід зі складу ДУМК та подали до Комітету у справах релігій Автономної Республіки Крим документи для реєстрації автономних (незалежних від ДУМК) мусульманських громад.

Після резонансних конфліктів, пов'язаних зі спробами прихильників ХТІ взяти під контроль мечеті в Судаку й Алушті, подібну акцію вчинила і південнобережне відділення партії ХТІ, спробувавши облаштуватися ще й в Ялтинській мечеті. Під тиском прихильників ХТІ ялтинську мечеть залишив її імам.

На 1-й сесії V Курултаю кримськотатарського народу, що відбулася в грудні 2009 року, лідер Меджлісу М. Джемілев заявив, що органи національного самоврядування кримських татар і Муфтіяту не повинні допускати ситуацій, коли в мечетях захоплюють якісь позиції представники сект з числа кримських татар, а «якщо виявиться, що в якихось мечетях сил Муфтіяту недостатньо, щоб протистояти цим сектантам, то такі мечеті повинні негайно переходити під контроль регіональних меджлісів».

Вплив радикальних ісламістів посилюється останнім часом і на деяких кримськотатарських самобудовах, де радикали є керівниками і так званими «польовими командирами». Вони дають забудованим врем'янками ділянкам самобудів арабські найменування, довільно відводять прізвища людей, яким, на їхню думку, не слід давати земельні ділянки під будівництво, обкладають людей необгрунтованими грошовими поборами, ведуть масовану пропаганду проти Меджлісу, залякуючи людей тим, що, якщо вони будуть керуватися у своїх діях рішеннями «невірних» з Меджлісу, то не отримають земельну ділянку взагалі.

Між тим колишній голова Кримського комітету у справах релігій Володимир Маліборський не згоден був із однозначним віднесенням прихильників ХТІ до радикалів. На його думку, оскільки радикали - прихильники ХТІ ще себе не проявили, а якщо виходити з того правила, що держава повинна оцінювати політичні течії за їх справами, а не за словами, то для негативного відношення до партії ХТІ у кримських органів влади немає жодних підстав.

Самі прихильники ХТІ вважають, що в їх організації існують два (ненасильницьких) напрямків роботи. Перший - політичний. Це створення ісламської держави, але тільки в тих мусульманських країнах, де для цього є необхідні умови: переважає мусульманське населення, яке сповідує іслам, і арабська мова постає як мова повсемісного спілкування. До України і Криму це нібито не стосується, а тому тут політичну роботу ХТІ не веде й ісламську державу тут будувати не збирається. «Ми ведемо ідейно-просвітницьку роботу, яка і є другим напрямком нашої діяльності. Причому ведемо в рамках законів України», - зазначає Абду-Селям, один із активістів ХТІ Криму.

Постання сучасного ісламізму. У контексті ідеології ХТІ постає в Криму як модерністська ланка сучасного ісламізму. Поняття «ісламізм» і його синонім «політичний іслам» виникли і стали вживатися в літературі й пресі у другій половині ХХ ст. Ці терміни позначають не просто прагнення використовувати ідеї ісламу для досягнення певних політичних цілей. Ісламістами в даний час називають всіх, хто вважає, що іслам, як віровчення, містить важливі вказівки щодо того, яким чином має бути влаштоване суспільство, яка політика повинна проводитися в сучасному ісламському світі і прагне будь-яким способом втілити в життя ці ідеї.

Ісламізм - це не ідеологія, а релігійно-культурно-політичне обрамлення діяльності політично заангажованих мусульман. Він завжди постає як конкретний політичний рух, який робить іслам основою своєї політичної культури. Ісламістські рухи можуть розглядатися як головне джерело програм реформування (модернізації) мусульманського суспільства. Їх розглядають як динамічну і непримиренну силу «антиколоніального фронту Третього Світу». Ключові цінності політичного ісламу: соціальна справедливість, зміцнення моралі, збереження ісламської культури, відновлення сили й гідності ісламського світу, економічна справедливість, ефективне і некорумповане управління суспільством.

В ісламізмі чітко простежується розмежування між консервативними організаціями і модерністськими. На сьогоднішній день в Криму головним опонентом «Хізб-ут-Тахрір» є Меджліс кримськотатарського народу і Кримський Муфтіят, який, по суті, є структурним підрозділом того ж Меджлісу. Початок процесу розповсюдження ідеології ХТІ в Криму збігся з часом істотного застою в кримськотатарському національному русі. Меджліс зупинився у своєму розвитку, переставши виконувати колишні суспільно значимі національно-політичні функції. Практично припинилася робота серед молоді, яка виросла в Криму у важких економічних умовах післядепортаційного облаштування. Саме в їх середовищі стала активно працювати виросла з молодіжного середовища релігійно-політична течія «Хізб-ут-Тахрір», яка, на відміну від Меджлісу і Кримського Муфтіяту, запропонувала привабливі проекти, співзвучні сподіванням кримськотатарської молоді. Стрімке зростання популярності ХТІ, розширення її авторитету серед інших верств мусульманського співтовариства Криму викликають невдоволення Меджлісу і Муфтіяту, які надто швидко втрачають свій монопольний вплив на кримськотатарське співтовариство.

Хоча «Хізб-ут-Тахрір» і називає себе релігійно-політичною партією, але це не зовсім правильно, оскільки не коректним було б називати політичною організацію, яка не бере участь в політичних процесах в Криму. Основним звинуваченням в їх адресу в політичному аспекті звучить лише ідея будівництва утопічної всесвітнього халіфату, від якої, в останні роки, стали відмовлятися навіть адепти самого Хізба.

Ваххабізм на кримських теренах. Консерваторами в ісламізмі можна вважати ваххабітів, до яких помилково відносять ХТІ. Ваххабізм, як релігійно-політичний рух, виник у XVIII ст. на Аравійському півострові. Засновник ваххабізму Мухаммад Абд ал-Ваххаб не створив новий мазхаб, почасти залишаючись у рамках ханбалізму - найбільш суворої із всіх шкіл сунізму, почасти намагаючись стати над усіма чотирма сунітськими мазхабами - малікітським, ханафітським, шафіїтським та ханбалітським. Основою свого знання ваххабіти вважають священні тексти Корану і Сунни, осягаючи їх по-буквалістському, тобто слідуючи букві, а не смислу, духу цих книг. Саудівських ваххабітів називають пуританами як із-за пропагованого ними способу життя, так і за буквалістське, а не інтерпретаторське витлумачення священних книг. Аравійські ваххабіти є непримиренними супротивниками культу святих в ісламі та здійснення паломництва до їх могил, вважаючи це великим гріхом. Ваххабіти твердять, що кожен, хто здійснює акт поклоніння кому б то не було, окрім Аллаха, може вважатися багатобожником, що є одним з найстрашніших гріхів для мусульманина. Така людина, як наголошують вони, може бути вбитою, а її майно конфісковане.

Подібний заклик відображає суть концепції *Такфіра* (звинувачення в невірстві, безбожництві). Таке звинувачення є виправданням жорстоких каральних акцій проти мусульман-відступників. Такфір є одним із центральних положень, навколо якого в ісламі утворюються релігійно-

політичні угруповання радикального спрямування, що отримали назву *такфірістських* («*Ат - Такфір ва-ль-хіджра - Звинувачення у невір'ї і відході* »).

Релігійно-політична організація «Ат-Такфір ва-ль-хіджра» виникла в Єгипті в 1971 році. Ідеологія «такфірітів» дозволяє оголосити будь-яку людину, яка не поділяє проповідувані ними погляди, «невірною» (*атися кяфіром*) і знищити її. Прихильники цієї течії живуть по шаріату, не визнають легітимності світських законів і держави, у зв'язку з чим знищують паспорти, які свідчать про їх приналежність до якоїсь держави. Зазначені характеристики «такфірітів» створюють глибокі ідеологічні протиріччя з канонами традиційного ісламу, який зобов'язує мусульман підпорядковуватися законам держави і органам влади.

Про появу в Криму прихильників руху «Ат-Такфір ва-ль Хіджра» стало відомо в 2007 році. Тоді в ЗМІ Криму з'явилися повідомлення про те, що якісь люди нападають на своїх же співвітчизників з числа кримських татар, використовуючи ісламську ідеологію, оскільки «такфір» - це ісламський аналог відлучення від церкви. На думку О. Богомолова, такфірістська ідеологія досить агресивна, а тому ніколи не могла бути надто чисельною за кількістю прихильників. Але в якихось політичних ситуаціях вона все ж може набути так багато своїх прихильників, що це вже буде проблемою для суспільства. Як приклад, можна згадати Єгипет, де «такфірітів» підозрюють у причетності до вбивства президента Анвара Садата. У випадку з Кримом, де в мусульманському співтоваристві існує низка невирішених проблем, очевидно, що також можуть знайтися гарячі голови, готові підтримати такфірітів.

Правоохоронні органи АРК заявляють, що лідерами «такфірітів» оголошено священний «джихад» всім невірним і підготовлені списки осіб, які підлягають фізичному знищенню. В них включені супротивники розповсюдження цієї радикальної ідеології, що користується помітним авторитетом серед окремих мусульманських громад Криму. Багато імамів отримують від членів секти такфірітів записки погрозливого характеру. За даними правоохоронних органів Криму, чисельність такфірітів покищо невелика - близько 50-70 осіб, але їх законспірована діяльність набуває кримінальний характер. У травні 2008 р. такфірітами скоєно замах на аміра ваххабітів, кілька місяців по тому членами секти побитий прямо в мечеті один з імамів Сімферопольського району.

ГУ МВС України в АР Крим в 2009 р. звернувся до Верховної Ради та Ради міністрів автономії із закликом заборонити реєстрацію радикальних течій та вжити заходів до заборони діяльності подібних організацій у встановленому Законом порядку. Відповідно до законодавства України, реєстрація релігійних організацій має заявний характер. Вона відбувається в тому випадку, якщо є культова будівля і виникає необхідність створення юридичної особи, здатної надати релігійній громаді можливість користуватися послугами комунальних організацій. Заборонити організацію можна лише в разі порушення нею Закону, але виявити порушення у віросповідній діяльності громади надто складно.

Крим під натиском хабашітів. Процес легітимізації в мусульманській уммі Криму одержали і прихильники ісламської *хабашітської* течії. Офіційна доктрина хабашітів ставить за мету формування основ «ліберального ісламу», його адаптації до норм і стандартів громадянського суспільства, протидію поширенню радикальних та екстремістських течій ваххабітського напрямку в ісламі.

Хабашізм отримав своє найменування від імені Абдуллаха аль-Харарі аль-Хабаші (аль-Абдарі) - уродженця м. Хараре в Ефіопії, який все життя присвятив роз'ясненню небезпеки ісламських екстремістських течій. Ця релігійна школа не має офіційної духовної назви, але є наявною в різних державах. На думку С. Данилова, заступника директора київського Центру близькосхідних досліджень, в спеціальній сходовознавчій літературі хабашіти часто подаються як суфійська відповідь політичному ісламу, який виник в специфічних умовах Лівану і Сирії. Самі хабашіти не заперечують своєї прихильності до послідовників мазхаба імама аш-Шафії в сфері фікха та ідеології, проте їхні опоненти неоднозначно сприймають хабашітські традиції, зокрема дозвіл на звернення з благаннями (*ду'а*) до померлих і прохання благословення на їх могилах, а також дотикання наявною раною до цих могил з метою її загоєння. Хабашітські шейхи наголошують, що померлі праведники подеколи залишають свої могили для того, щоб допомогти тим, хто звертається до них за допомогою. Після цього вони знову повертаються до могил. Аль-Хабаші дає відповідне витлумачення іменам і якостям Аллаха без будь-якої шаріатської основи й витлумачує вознесіння на Трон як оволодіння Троном. Аль-Хабаші твердить також, що Коран - це не Слова Аллаха, а слова Джібріля. У питаннях іману (віри) хабашіти дотримуються поглядів, які відокремлюють віру людини від його справ і наголошують, що людина залишається віруючою (му'мін), навіть якщо вона позбудеться чинення намазу й інших стовпів (арканів) ісламу.

Ініціаторами реєстрації в Криму автономних громад хабашітського спрямування є випускники Київського Ісламського університету при Духовному Управлінні мусульман України (ДУМУ), очолюваного шейхом Ахмедом Тамімом. Сам шейх неодноразово спростовував свою причетність до створення автономних громад хабашітів на Півострові, оскільки «не ділить мусульман на своїх і чужих». У своїх виступах лідер цієї мусульманської конфесії часто наголошує, що ДУМУ свідомо ніколи не реєструвало свої громади в Криму, оскільки не хоче "працювати на розкол суспільства". "Є багато імамів у Криму, які тримають зв'язок з нами, виходять на нас, і ми допомагаємо їм морально і релігійними знаннями. При цьому нас не цікавить питання юридичного зв'язку", - запевнив А. Тамім в одному із кримських тижневиків, підкресливши, що з ДУМК у нього немає ніяких контактів уже понад 10 років.

Однак муфтії мусульман Криму Е. Аблаєв переконаний в тому, що за реєстрацією деяких автономних громад стоїть саме А. Тамім. У розколі кримської умми київським хабашітам сприяють, на думку глави ДУМК,

кримські чиновники. « Кримські мусульмани сказали йому (А. Таміму - автор), щоб його ноги більше тут не було. Тепер вони вирішили підійти з іншого боку. Вони приїжджали до Криму і домовилися, що Комітет у справах релігій буде реєструвати їх громади», - зазначив в одному із своїх інтерв'ю ЗМІ Е. Аблаєв.

Духовне Управління мусульман Криму проводить в цілому ізоляціоністську політику щодо діяльності шейха А. Таміма. Проте останній не залишає спроб розширення впливу хабашітської ідеології на території Кримської Автономії. Кримське телебачення неодноразово надавало ефірний час А. Таміму, у процесі якого він недвозначно давав зрозуміти аудиторії, що Крим нібито є джерелом ісламського радикалізму в Україні.

7 квітня 2007 року прихильники шейха А. Таміма провели в м. Сімферополі захід, присвячений Маулід - народженню Пророка Мухаммада. Захід спробували зірвати близько 50 представників ДУМК, які увірвалися в приміщення, де проходило вшанування пророка. Протек їм не вдалося переконати присутніх мусульман покинути зал. Після того, як прихильників ДУМК попросили покинути конференцію, виступив шейх А. Тамім, який в черговий раз висловив заклопотаність у зв'язку з поширенням ісламських екстремістських течій в Україні, а також складністю релігійної обстановки саме в мусульманській уммі Криму.

Загальне керівництво хабашітськими течіями в Криму здійснює імам мечеті Ісмаїл-бей міста Євпаторії Ридван Велієв, який є офіційним представником ДУМУ в Криму. В даний час на півострові оформляється певна структурованість хабашітської течії з центром у м. Євпаторії та дочірніми підрозділами в містах Сімферополь і Бахчисарай. До 2009 р. хабашіти зареєстрували на півострові 8 незалежних мусульманських громад і готують до реєстрації ще близько 30 у різних регіонах Криму.

Протягом 2007 - 2008 рр. представники хабашітських громад з'явилися організаторами паломництва кримських мусульман у складі української делегації до Мекки (Королівство Саудівська Аравія). Під керівництвом Р. Велієва, якому присвоєно звання «шейха», протягом останніх років у м.Євпаторія організуються літні табори для мусульманських дітей, поширюється релігійна література, проводяться систематичні виступи представників хабашітської течії на кримських телеканалах.

На тлі сучасної діяльності громади хабашітів у Криму передісторія становлення цієї течії в Автономії виглядає не надто миролюбно. Актуалізація хабашітських громад в Криму проходила явно конфліктно. 24 липня 2005 року на сході кримськотатарського населення мікрорайону Ісмаїл-бей у м. Євпаторія розглядалося, на перший погляд, незначне питання - про передачу мусульманського кладовища на обслуговування структурам комунального господарства селищної ради. В обговоренні цього питання були змушені взяти участь Голова Меджлісу кримськотатарського народу М. Джемілев і муфтії мусульман Криму Е. Аблаєв. Незважаючи на присутність національного і духовного лідерів, розгляд питання на зборах переросло у фізичне

протистояння присутніх. Євпаторійці не погодилися із незадовільною оцінкою діяльності регіонального меджлісу і мусульманської громади Ісмаїл-Бея.

Чергове протистояння між представниками Муфтіяту і прихильниками громади в Ісмаїл-Беї сталося 4 травня 2007 р. У цей раз представники Муфтіяту приїхали в м. Євпаторію з метою відсторонення від посади імама мечеті «Ісмаїл-бей» Р. Велієва. У мечеті відбулося серйозне зіткнення з парафіянами. Зустрівши несподівано різку відсіч з боку місцевих мусульман, делегація Муфтіяту начолі з муфтієм Е. Аблаєвим змушена була залишити мечеть. У священний для мусульман місяць Рамадан 2009 року муфтієм Е. Аблаєв та перший заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров знову відвідали мечеть «Ісмаїл-Бей» у момент проведення там ритуальної вечери (іфтара). Явний конфлікт не відбувся, але склалася двозначна ситуація: на вечірньому намазі, який проводив імам-хабаш Р. Велієв, були присутні практично всі мусульмани мечеті, а на повторному намазі з муфтієм мусульман Криму залишилося лише 10 осіб.

ДУМУ під керівництвом А. Таміма неодноразово вживало спроби підпорядкувати мусульманські громади України і перш за все Криму під своє керівництво. Деяких успіхів хабашітам вже вдалося домогтися. За словами муфтія Криму Е. Аблаєва, ряд мусульманських громад у Запорізькій та Херсонській областях, створених проживаючими там кримськими татарами і раніше підпорядкованих ДУМК, вже «захоплені» прибічниками А. Таміма. Проте в Криму будь-які консолідаторські спроби ДУМУ напштовхуються на послідовний опір Кримського Муфтіяту, підтримуваного Меджлісом.

В даний час відбувається чергова спроба ДУМУ закріпитися на півострові. Судячи по ресурсах, задіяних в цій компанії, шансів на успіх у А. Таміма стало більше, ніж десятиліття тому. Не виключено, що свою роль у цьому відіграла передвиборча ситуація в Україні 2009 року, що підштовхує політичних гравців інвестувати проекти, які зачіпають конкурентів. Крім того, деяке зміцнення в Криму послідовників "Хізб-ут-Тахрір" і такфірітів дає А. Таміму непогані пропагандистські козири.

Створення Духовного Центру мусульман Криму. У кінці травня 2009 р. адепти хабашізму провели установчу конференцію в м. Євпаторія, на якій були присутні близько 200 делегатів від майже 30 автономних мусульманських громад Криму. На конференції було прийнято рішення про реєстрацію Духовного Центру мусульман Криму, керівником якого обраний Р. Велієв. Йому присвоєно духовне звання муфтія. Установчі документи Духовного Центру мусульман Криму були подані для реєстрації до Державного Комітету у справах національностей та релігій України, які розглядалися там протягом понад 1,5 року. Остаточне рішення про реєстрацію другого духовного мусульманського центру в Криму було прийняте тільки в грудні 2010 року, коли своїм наказом від 14 грудня 2010 р. Державний департамент у справах релігій зареєстрував Духовний Центр мусульман Криму.

Спроби створення Духовного Центру мусульман Криму, що діятиме поза юрисдикцією Кримського Муфтіяту, спочатку негативно сприймалося мусульманськими центрами України, що підсилювало внутримусульманський конфліктогенний чинник не тільки в Криму, а й в Україні загалом. Зауважимо, що А. Тамім відмовився увійти до Ради представників духовних управлінь і центрів мусульман України, утвореним при Державному Комітеті у справах національностей та релігій України перед згаданою вище конференцією в Євпаторії. Участь представників ДЦМК в організованих ДУМУ святкуваннях Дня народження пророка Мухаммеда в лютому цього року в Києві свідчить про причетність останнього Управління до розкольницьких подій в мусульманській уммі Півострова. Діяльність хабашітів Криму не тільки збільшила потенціал конфліктогенності всередині мусульманської умми Півострова, а й створила прецедент її організаційного дроблення. Підтвердженням цьому можуть служити почастишанні факти звернень груп мусульман у Республіканський комітет у справах релігій АРК з метою отримання консультацій з правового оформлення реєстрації мусульманських релігійних центрів.

«Табліг Джамаат» в Криму. З початку 2005 р. в ісламському середовищі Криму відзначено діяльність раніше невідомих в Автономії мусульманських місіонерів теблівів. В одному з номерів газети «Хідаєт», що виходить кримськотатарською мовою, повідомлялося про виникнення в деяких населених пунктах півострова груп мусульман, які іменують себе «теблікджілер» (проповідники - кр.татар). Поява в мусульманському середовищі Криму вищезгаданих «теблівів» означало первинну стадію розгортання на півострова мережі громад ісламського релігійної течії «Табліг Джамаат» (ТДж) - «Товариства призову». У країнах Центральної Азії назва цього руху звучить як «Діамат і Табліг».

ТДж - релігійно-політична організація фундаменталістського напрямку ісламу. Вона створена в 1927 р. муллою Мухаммедом Іліас. Діє під прикриттям просвітницької функції. Штаб-квартира «ТДж» знаходиться в м.Райвінде (Пакистан), хоча і колишній центр течії в м.Нізамуддіне (Індія) продовжує відігравати важливу роль в житті спільноти. Склад сучасного керівництва ТДж невідомий. Це пов'язано з тим, що зазначене товариство ретельно приховує свій справжній характер. У ТДж відсутня чітка організаційна структура, його представники уникають контактів з пресою, нічого не публікують про сферу своєї діяльності, про членство в організації, її фінансах. Товариство ТДж не виявляє жодного інтересу до участі в політиці, уникає відкритого її обговорення і домоглося того, що його існування не викликає якогось настороження з боку уряду, хоча повсякденна діяльність організації істотно відрізняється від культивованого нею образу. Повсюдно сподвижники ТДж проповідують версію ісламу, яку майже неможливо відрізнити від ідеології джихадистів ваххабітського толку, що сповідується всіма терористами. Для більшості молодих мусульман першим кроком на

шляху до радикалізації їх релігійної свідомості, за оцінками експертів, стає саме приєднання до «Табліг Джамаат».

Кінцева мета ідеологів ТДж – встановити повсюдне панування радикальної і безкомпромісної форми ісламу. Це може здатися утопією, а томі виглядає не надто страшним. Однак якою б утопічною не була філософія ТДж, її пропаганда далеко не нешкідлива. Слідуючи за зовні утопічною філософією, цей рух насаджує такі форми релігійної практики та поведінки, які за будь-якими мірками кваліфікуються як екстремістські.

Формально ТДж вимагає від своїх послідовників тільки відданості Аллаху, дотримання належних форм відправлення молитви, поваги до одновірців і накладає обов'язок проповідування з метою навернення в іслам. ТДж наполягає на тому, що прихильники Аллаха в немусульманських країнах повинні вступати в контакт з іновірцями тільки і винятково з метою проповіді ісламу. Специфічний «пакистанський» зовнішній вигляд свідчить про байдуже ставлення прихильників цієї ісламської течії до побуту, культури, звичаїв, всіляко схвалюється аскетичний спосіб життя.

Сучасна проповідницька діяльність ісламського руху ТДж на території Криму проходить в традиціях даної течії, тобто приховано, «від дверей до дверей», без залучення широких мас мусульманського населення. За даними, отриманими автором параграфа в бесідах з мусульманськими священнослужителями, проповідники ТДж були помічені в Сімферопольському, Бахчисарайському і Білогорському районах.

Влада й ісламський радикалізм в Криму. Відзначимо, що загалом спроби певних внутрішніх і зовнішніх сил прищепити в Криму ісламський радикалізм не мають особливого успіху, оскільки наштовхуються на несприйняття його основною масою кримських мусульман, переважною частиною мусульманського духовенства та Меджлісом кримськотатарського народу, який відчув в особі радикалів реального опонента своєї діяльності. У Заяві IV Курултаю мусульман Криму «Про відродження релігійного життя кримських татар і збереження релігійної толерантності в Криму» говориться, що «спроби окремих зарубіжних місіонерів ревізувати іслам у тій формі, як він сповідується у Криму спокон віків, агітація за відмову від національних традицій і перегляд духовних цінностей сприймаються кримськотатарським співтовариством з осудом». Ця засуджувальна тенденція щодо радикалізму в кримській уммі зберігається і в даний час.

Проте, враховуючи тенденцію прогресуючого ослаблення впливу Меджлісу і ДУМК на мусульман Криму, в найближчій перспективі не виключена консолідація кримськотатарських етнорелігійних общин в релігійно-політичне об'єднання, здатне скласти серйозну конкуренцію не тільки ДУМК, але й самому Меджлісу. Соціальною базою для такого об'єднання, що претендує на роль нового центру впливу в кримськотатарському національному русі, може стати блок непідконтрольних ДУМК «незалежних» мусульманських громад з опозиційним крилом кримськотатарського національного руху.

Що стосується аспектів державно-конфесійних відносин, то в даному випадку складається враження, що влада дивиться на іслам не як на партнера, а як на джерело можливих проблем. Держава повинна вести з релігійними інституціями повноцінний діалог, а можливо й надавати їм підтримку, зокрема кримському офіційному ісламу, який розбудовується з нуля і росте в нерівних умовах порівняно з іншими конфесіями. Одним словом, потрібно вирішувати проблеми, а не робити вигляд, що їх вирішуєш, в тому числі й шляхом різноманітних заборон.

В останні роки в Криму періодично порушується питання заборони «радикальних» ісламських течій. У випадку, якщо в Україні у встановленому правовому порядку буде прийнятий закон про заборону певних релігійних течій, то напрошується питання: за якими критеріями буде визначатися приналежність конкретного мусульманина до «заборонених» релігійних організацій? Адже не секрет, що більшості мусульман, які дотримуються зараз традицій ісламу, навіть самим кримськими татарами навішуються прізвиська (лаг'ап) «ваххабітів», «хабашітів», «хізбутівців» тощо. Державним органам у разі переслідувань «заборонених» релігійних організацій дуже складно буде визначити грань, яка відокремлює права віруючих від прямих порушень державою Декларації про права людини.

У контексті зазначених викликів сучасності особливої актуальності набувають питання свободи совісті, свободи релігії і віросповідань, які повинні бути адаптовані до форм і принципів їх реалізації в демократичних європейських державах відповідно до Загальної Декларації ООН про права людини. Іслам, як і інші релігії, має свої концептуальні погляди на свободу совісті і релігії, де кожен мусульманин згідно свого світовідчуття і совісті може мати свободу вибору в сфері свого світоглядного і релігійного буття, що цілком відповідає зазначеній Декларації й ісламській доктрині, освяченій Кораном і Сунною пророка Мухаммеда. Питання віровчення та ідеології різних ісламських течій - від самих ранніх, що з'явилися після смерті пророка Мухаммеда і до новітніх, що виникли вже в кінці ХХ століття - завжди були і будуть темою численних внутрімусульманських диспутів і, як це засвідчила історія, мають право на існування, тому що, по суті, їх основоположною основою є Коран і Сунна.

Виникають побоювання, що іслам у Криму можуть використати політичні сили, насамперед активісти Меджлісу, що наближені до влади. У цьому випадку під удар державної репресивної машини може потрапити частина кримських татар, які не згодні з діяльністю національних інститутів, в першу чергу Меджлісу кримськотатарського народу і Кримського Муфтіяту.

Однозначна думка: в середовищі кримських мусульман за останні роки з'явилися серйозні суперечності. За деякими оцінками, спираючись на кількість розглянутих вище релігійних та релігійно-політичних течій Криму, число опозиційних до Муфтіяту мусульман уже сягає значних

величин. Незважаючи на декларативний заклик Меджлісу «Бірлік олайік» («Будемо єдині»), до діалогу з релігійними опонентами він не адресований. Це загнало проблему всередину, перетворивши її в хронічну форму. Відсутність в даний час в середовищі кримськотатарського народу харизматичних лідерів у сфері національного руху і релігії, яким було б під силу почати реальні об'єднавчі процеси мусульманського співтовариства і наявний потужний чинник впливу на мусульманську умму Криму зовнішніх сил, поставило під загрозу збереження кримськими татарами своєї релігійної ідентичності.

Процес відродження ісламу в Криму почався з початку 90-х років минулого століття одночасно з поверненням кримських татар і виявився частиною процесу їх послідовної адаптації на своїй історичній батьківщині. Спочатку процес повернення до релігії батьків був зорієнтований на «модель ісламу» традиційно близьку для кримських татар. При цьому цей процес був під впливом «турецького ісламу» - більш м'яккого і не надто традиційного.

Проте через короткий проміжок часу на Півострові стала утверджуватися й друга, проарабського модель, яка сповідує, на відміну від турецької, більш жорсткий фундаментальний толк в ісламі. Вона, у зв'язку з потужною фінансовою складовою, набула чітко виявленого наступального характеру і має широке розповсюдження серед кримських мусульман. Обидві моделі ісламу спочатку конкурують між собою. Історично кожна з них має свою сферу впливу на світовому рівні. Що стосується Криму, то, внаслідок депортації кримськотатарського народу з Півострова і майже півстолітнього терміну його проживання поза історичною батьківщиною в умовах атеїстичного комуністичного режиму, відбувся глибокий відрив кримських татар від їхнього традиційного канонічного ісламу. З'явлений внаслідок цього своєрідний релігійний вакуум створив сприятливі умови для його заповнення різними релігійними толками.

Виниклі під впливом adeptів різних ісламських доктрин релігійні громади і місцеві джемаати стали проводити свою незалежну від Кримського Муфтіяту лінію, розколовшись на різні релігійні течії та напрямки. Кримський Муфтіят і його керівний орган Меджліс кримськотатарського народу, початках основну свою діяльність направили на вирішення політичних завдань, не надали належного значення тому, що існування традиційного ісламу в Криму виявилось в небезпеці. Остаточним ударом по кримському ісламу з'явилося відсторонення від роботи першого муфтія мусульман Криму Сейтджеліла-ефенді - єдиного на той час кримського татарина, який мав вищу духовну освіту та користувався великим авторитетом у Криму. Чехарда з муфтіями призвела до того, що в останні 10 років начолі кримських мусульман виявився відданий Меджлісу, але неосвічений духовно релігійний лідер. Національні пріоритети стали остаточно домінувати над релігійними,

врешті-решт це призвело до того, що Муфтіят значною мірою став брати участь у вирішенні політичних завдань, поставлених Меджлісом, залишивши релігійну сферу на відкуп іноземних релігійних місіонерів. У результаті цього Кримський Муфтіят остаточно втратив контроль над значною частиною мусульманської умми Криму.

Крім того, потужні фінансові потоки з Туреччини і країн Арабського Сходу, що проходять через зазначені національно-релігійні структури, також стали основною причиною неефективної діяльності Меджлісу і Муфтіяту в їх протидії поширенню на півострові радикальних ісламських ідеологій і в подоланні розколу кримських мусульман. Регулярні зовнішні фінансові вливання з боку іноземних держав в розколоте й некероване мусульманське співтовариство Криму, відсутність державного контролю за зазначеними фінансовими потоками за певних умов можуть призвести до дестабілізації обстановки не тільки в Автономній Республіці Крим, а й в Україні в цілому.

6. Неорелігійний процес України як відображення світових закономірностей розвитку релігії

Про саме таке розуміння неорелігійних процесів в Україні свідчать наукові дослідження академічних релігієзнавців останніх 20-ти років. Про це неодноразово йшлося в розділах індивідуальних і колективних монографій, в дисертаціях і статтях, в інтерв'ю і коментарях, в експертних оцінках і практиці суспільно-релігійних відносин.³⁶⁴ Неорелігійні процеси розглядались в різних контекстах і аспектах. До їх вивчення брались вчені відмінних світоглядних орієнтацій і наукових підходів. Завдяки цьому уявити собі сьогодні неорелігії, їх появу і розвиток в Україні поза світовими закономірностями релігієгенезу неможливо. Вони класично вписуються в сконструйовані різними вченими моделі релігійного розвитку світу, взагалі є наочним підтвердженням еволюції релігії як процесу розширення і поглиблення розуміння людиною себе, світу, Бога.

Нинішній етап, звісно, вносить деякі свої особливості. Стало зрозумілим, що будь-які локальні трансформації в релігійній сфері тісно пов'язані із глобальними змінами, які відбувається в сфері духовного життя людства. Вони не тільки часто спричинені світовими подіями, втручанням неукраїнських факторів в релігійне життя України, а й самі кількісно прирошують накопичення тих змін, які перетворюються на закономірності.

При цьому досі у вітчизняному релігієзнавстві ми не знайдемо спроб науково переконливої і деталізованої кореляції конкретних тенденцій в

³⁶⁴ Див. докл.: Релігієзнавство України. В 2-х книгах. Книга друга: Релігієзнавча наука років незалежності. За наук. ред. А.Колодного. – К., 2010. – С.190-211.